

S. KARALIŪNAS

IŠ BALTŲ KALBŲ PUODININKYSTĖS TERMINIJOS ISTORIJS

Atskirų tautų ir jų grupių kalbotyrose yra pastebimi polinkiai tyrinėti sinchroniniu, taip pat diachroniniu aspektu amatų terminijos visumą. Vienos kalbos ar kalbų grupės terminų aprašymas duoda reikalingų žinių apie kokios nors srities terminų sistemą ir jos ypatybes, terminų funkcionavimą, jų kitimo ir pasipildymo tendencijas. Terminijos visumos aprašymas ir istorinis tyrinėjimas atskleidžia tos kalbos specifiką, parodo terminų arealinį paplitimą, padeda apibūdinti seniausius kalbų santykius, nustatyti jų pobūdį. Atskirų amatų (mezgimo – verpimo, medžio apdirbimo, kalvystės, puodininkystės ir kt.) terminijos tyrinėjimas yra įgijęs didelę praktinę ir teorinę reikšmę ir pasidaręs aktualus.

Iš pastarųjų slavų amatų terminijos darbų pirmiausia yra minėtina puiki O. Trubačiovo monografija „Slavų kalbų amatų terminologija“, kur grupinės rekonstrukcijos būdu naujai ir kvalifikuotai atskleidžiamos kelių amatų terminijos ištakos¹. J. Trierio etimologiniai tyrinėjimai², skirti puodininkystės terminams germanų ir kitose indoeuropiečių kalbose, savo teorinėmis-metodologinėmis prielaidomis buvo tokie svarbūs, kad padėjo visų indoeuropiečių kalbų amatų terminijos šiuolaikinio tyrinėjimo pamatus.

Lietuvių kalbos amatų terminija yra sinchroniškai visai, diachroniškai beveik netyrinėta. Dėl anksčiau nurodytų priežasčių amatų terminijos tyrinėjimą reikia laikyti vienu aktualiausių lietuvių kalbotyros uždavinių. Amatų terminijos tyrinėjimo aktualumą rodo dar ir tai, kad su amatų etnografija ar archeologija susijusius kalbinius dalykus imasi aiškinti kitų specialybių atstovai³.

Negalima sakyti, kad centrinių puodininkystės savokų – žiedimo veiksmo ir jo rezultato – pavadinimų kilmė nėra aiškinta. Atvirkščiai, *žiēsti*, *púodas* ir jų giminaičiai kitose baltų kalbose seniai yra patraukę etimologų dėmesį, esami jų kilmės aiškinimai yra daugiau ar mažiau patenkinami ir fonetiniu, ir semantiniu atžvilgiais⁴. Įdomi, visai galima yra ir naujoji O. Trubačiovo etimologija,

¹ O. H. Трубачев, Ремесленная терминология в славянских языках, М., 1966.

² J. Trier, Lehm. Etymologien zum Fachwerk, Marburg, 1951.

³ Bet jiems ne visada viskas gerai pavyksta. Antai iš esmės klaidingas yra teiginys, jog „Kalbininkų tyrimai parodė, kad lietuviškas žodis „žiēsti“ yra slaviškos kilmės“ (I. Mulevičienė, Dėl termino „žiedžiamasis ratas“ MAD, A serija, 2(36), 1971, p. 129). Joks kalbininkas to niekad nėra sakęs. Straipsnyje esama ir daugiau neapgalvotų teiginių: „Sukamieji judesiai yra būdingesni žodžiui „žiēsti“ (I), „lengvo tipo ratas“, „sunkaus tipo ratas“ (lengvas, sunkus tipas ?!).

⁴ E. Fraenkel, LEW, p. 668, 1307 (su lit.). – Lit. *púodas*, lat. *puōds* siejimas su s. isl. *fat* „indas, rykas“, s. vok. aukšt. *faz* „t. p.“ etc. nėra tikras, nes germ. **fata-* < **podo-* „indas, rykas“

kad *púodas* yra atsiradęs iš *pādas*, pailginus apofonijos keliu šaknies balsį⁵ (plg. sl. dial. *võgnb* < **ugnis* „ugnis“: *vygnb* < **ūgnis* „kalvė“). Bet reikia turėti galvoje vieną aplinkybę, kurią yra pastebėjęs ir pats šios etimologijos autorius: „Связь прабалт. **pōda-s* и **pada-s* нам кажется вполне очевидной, однако понять ее можно только на добалтийском уровне отношений, поскольку апофонии *ō:a* в балтийском не существует как таковой“⁶.

Šiame straipsnyje vis dėlto norima paanalizuoti vidinių kalbos požįrių tuo tarpu pagrindinius puodininkystės terminus *žięsti*, *púodas* ir jų atitikmenis kitose baltų kalbose, daugiausia dėmesio kreipiant į suradimą giminingų tos pačios kalbos leksemų, kurios nagrinėjamosios leksemos kilmės aiškinimą neretai leidžia pasukti visai kita kryptimi.

1. Liet. *púodas*, lat. *puōds* giminaičiai

Leksema *púodas* lietuvių kalboje dabar reiškia „metalinis indas valgiui virti; molinis indas (ppr. kam nors laikyti), puodynė; bučius, varža; koklis“⁷. Turimais duomenimis, ji vartojama visose lietuvių kalbos tarmėse. Neretai šis žodis aptinkamas ir senuosiuose raštuose ir žodynuose (M. Daukšos, J. Bretkūno, S. Chilinskio, K. Širvydo, Krauzės), kur jis turi reikšmę „molinis indas, puodynė“. Todėl šią reikšmę ir tiktų laikyti senesne už „metalinis indas valgiui virti“, kuri, be abejonės, atsirado pasikeitus pačioms realijoms.

Panašias reikšmes turi ir *púodas* vediniai.

Be *púodinas* „(adj.) pašinas, suodinas“ Daugai, pasidaryto *súodinas* : *súodys*, *súodžiai* pavyzdžiu, leksemos *púodas* vediniai yra *puodỹnė* „molinis indas (ppr. pienui pilti); tam tikras senoviškas koklis su giliu įdubimu“, *púodynė* „puodų dirbtuvė; molinis puodas aguonoms, kanapėms malti“. Priesaga *-ynė* yra gana dažnai vartojama vietai (plg. *rūkỹnė* „žuvų rūkomoji būda“) ir rykams žymėti (plg. *karbỹnė* „pintinė“, *skalỹnė* „tam tikra pintinė pašarui nešioti“, *skalbiarnė* „lenta“ ir kt.)⁸. Jos dariniai kirtį dažniausiai turi priesagoje, bet kartais ir šaknyje, plg. *laidỹnė* : *laidynė*, *lindỹnė* : *lindynė*, *rūgštỹnė* : *rūgštynė*, taigi ir *puodỹnė* : *púodynė*.

Atskirai reikia pažymėti, kad *púodỹnė* irgi išplitęs visose lietuvių kalbos tarmėse, bet reikšmėmis „molinis puodas aguonoms, kanapėms malti“ ir „tam tikras senoviškas koklis su giliu įdubimu“ šis žodis, turimais duomenimis, pažįstamas tik šiaurės vakarų žemaičių tarmėms (Dovilai, Leckava, Plikiai, Vieksniai).

⁵ kilmė tebėra ginčijama: jis gali būti keliaujantis net neide. kilmės žodis, žr. J. Hubschmid, Schlau- che und Fässer. Wort- und sachgeschichtliche Untersuchungen..., Bern, 1955, p. 156–160. — Suom. *pata* „puodas (valgiui virti), puodynė“, est. *pada* „t. p.“ negali būti skoliniai iš baltų kalbų, plg. Aulis J. Joki, Uralier und Indogermanen, Helsinki, 1973, p. 301.

⁶ O. Трубачев, op. cit., p. 208.

⁷ Loc. cit. — Kад baltų kalbinės bendrystės dialektuose egzistavo trumpasis balsis *o* (žr. И. Казлаускас, К развитию общепалтийской системы гласных, ВЯ, 4, 1962, p. 20–24; V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius, 1970, p. 11 tt.; plg. LKK, X, 1968, p. 52 tt.), nėra tikras dalykas, plg. Chr. S. Stang, Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen, Oslo–Bergen–Tromsø, 1966, p. 22 tt.

⁸ „Lietuvių kalbos žodynas“, t. X (rankraštis).

⁹ P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943, p. 271.

Šiaurės vakarų žemaičių tarmės (Dovilai, Kretingalė, Laukžemis, Mosėdis, Notėnai, Plateliai, Plikiai, Salantai, Skuodas, Šatės) turi ir leksemą *pūdynė*, *pūdyne* „krosnyje išmūryta įduba kam susidėti; tam tikras koklis krosnims mūryti; toks molinis indas, maža puodyne kanapėms ir tabakui malti“. Leksemų *púodỹnė* ir *pūdyne* reikšmės yra tokios artimos, kad norom nenorom jas tenka laikyti vienašaknėmis. Ta aplinkybė, kad *pūdyne* ir *púodỹnė*, *púodas* (Barstyčiai, Mosėdis, Plungė ir kt.) vartojami tame pačiame tarmių ruože, neleidžia jų manyti esant vienas iš kitų atsiradusias fonetiniu keliu, tuo labiau kad šiose tarmėse, kaip žinoma, yra išlaikomas ir balsių *uo:ū* (dial. *ou:ū*) skirtumas. Balsių asimiliacija, dėl kurios dounininkų tarmėse prieš kito skiemens siauruosius balsius vietoj *ou* pasirodo *uų* (t. y. *ū*), būdinga rytų dounininkams. Apie dūnininkų tarmių, kurios yra perdaug toli, leksinę infiltraciją taip pat vargu ar galima galvoti.

Dėl šių priežasčių paprasčiausias žemaičių leksemų *pūdyne* ir *púodỹnė* istorinio ryšio aiškinimas būtų tas, kad *pūdyne* yra savarankiškas leksinis-semantinis vienetas, ablauto santykiais susijęs su vienašaknėmis leksemomis *púodỹnė* ir *púodas*. Leksema *pūdyne* tokiu atveju pagal minėtąją priesagos *-ynė* darybos modelį, matyt, yra pasidaryta iš pirminio vardažodžio **pūdas*, turėjusio „molinis indas (kanapėms ar tabakui malti)“, „tam tikras koklis, plyta“ ir pan. reikšmes. Vardažodžių *púodas* : **pūdas* (<*pūdyne*) morfologinis-darybinis santykis yra toks pat, kokį randame tarp, pvz., *bluōzgas* „pleiskana, bluzgena“ : *blūzgas* „t. p.“, *brúožas* „ruožas, brūkšnys, linija“ : *brūžas* „brūzeklis, dildė“, *čiuōpas* „apsileidęs ir nevikrus žmogus, čiupna“ : *čiūpas* „kas čiupojasi, čiupna“, *dúobas* „drevė“ : *dūbas* „dubuo“, *lúošas* „kurio koja, ranka ar kita kūno dalis sulaužyta“ : *lūšas* „t. p.“, *plúošas* „pluoštas, skara“ : *plūšas* „viena luobo skaidula, karna, plėša; atplaiša, skiautė“, *súodys* „Russ“ : *sūdys* „t. p.“, *uūognas* „vandens užliejama vieta, vadaksnis“ : *liūgnas* „nedidelė bala, klanas, valka; purvynas, mulvė; liūnas, klampynė; iš upės išsiliejęs ir likęs lankoje vanduo“. Šalia akūtinės šaknies vokalizmo *uo* vardažodžių, kaip matyti, yra vokalizmo *ū* vardažodžių, turinčių cirkumfleksinę intonaciją – kaip tik tai ir yra tarp *púodas* : *pūd-* (plg. *pūdyne*).

Leksemos *pūdyne*, *púodỹnė*, *púodas* turi daugiau ar mažiau artimas reikšmes. Kartu paėmus, jų turinio plane, iš vienos pusės, aiškiai išsiskiria „molinis indas, puodyne (kam nors laikyti, agunoms, kanapėms, tabakui malti)“, iš kitos „(tam tikras senoviškas) koklis (su giliu įdubimu krosnims mūryti)“ (iš pastarosios metonimijos keliu galėjo išriedėti reikšmė „krosnyje išmūryta įduba kam susidėti“). Būdinga, kad analoginį reikšmių santykį randame ir atitinkamose latvių kalbos leksemose.

Liet. *púodas* latvių kalboje, kaip žinoma, atliepia *puōds* „der Topf; der Kessel“ (plg. dar vedinius ir jų reikšmes *puōdelis* „der Topf“, *puōdeņš* „krūz(it)e“, *puodīņš* (be k.) „ein Gefäß, in dem das Essen gekocht wird“ ME 454, EH II 345). Latvių kalba turi taip pat grybų pavadinimų, plg. *puōdelis* „ein gewisser Pilz“, *puōdīņš*² „ein junger Birkenpilz“, *puōdeņš* „bērzlape“, bet tikriausia tai naujos reikšmės, priklausiusios nuo tam tikro išorinio vadinamų objektų panašumo. Todėl istorinėms rekonstrukcijoms svarbesnė reikšmė, be „der Topf“, gali būti tik *krāsns puods*, *krāspuods*, *puodīņš* (be k.) „die Ofenkachel“.

Reikšmių „molinis puodas, der Topf“ ir „koklis, die Ofenkachel (t. y. tam tikra plyta)“ koegzistencija yra žinoma ir kitur, plg. s. rus. *nuuma* „akmuo,

plyta“ : serb.-chorv. *плѣтуца* „dubenėlis“; lot. *testa* „plyta, čerpė“: „molinis indas, puodas“. Atitinkami germanų (plg. vok. *Kachel* „koklis“ < s. vok. aukšt. *chachala* „molinis puodas“ < lot. vulg. **cacculus*, plg. lot. *caccabus* „tirpyklė, spirgintuvė“⁹) ir slavų (plg. rus. dial. *горшкѣ* „пустые, легкие кирпичи клином, для кладки сводов“ : *горшѣк* „округлый, облый глиняный сосуд различного вида, выжженный на огне“¹⁰) kalbų duomenys leidžia manyti, kad „koklis, die Ofenkachel“ yra išriedėjusi iš reikšmės „molinis puodas, der Topf“. Prūsų kalbos atitikmenyje kaip tik ir turime pastarąją reikšmę.

Pr. *podalis* „prastas puodas, böser Topf“ tiksliai semantiškai ir morfologiškai atitinka žem. *puodālis*: priesaga *-alis* abiejose kalbose turi didinamąją bei niekinamąją reikšmę (plg. prūsų kalbos reikšmę „prastas puodas“!). Pejoratyvinis reikšmės atspalvis žymu ir latvių kalbos lekseme *puðdelis*. Taigi semantinė-morfologinė šių trijų kalbų derivatų tapatybė iš tikrųjų, matyt, siekia tolimus praeities laikus, ir todėl, ieškant *púodas*, *puòds*, *pod-alis* giminaičių, reikšme „molinis puodas“ ir reikėtų vadovautis. Kartu su tuo giminųjų leksemų ieškojimo kryptį rodo ir leksema *pūd-ỹnė*, į kurią ligi šiol, kiek žinoma, nebuvo atsižvelgiama.

Lietuvių kalbos tarmėse *púodas* vienu atveju turi „bučius, varža“ reikšmę: *Kap nuvėjau puodo krėsti, tai pusę puodo radau žuvų* Ūdrija. Gal būtų per drąsu sakyti, kad tai – senoji, pirminė *púodas*, *puòds*, *pod-alis* reikšmė, bet jos buvimas vis dėlto yra pamokantis: skirtumas tarp reikšmių „molinis puodas“ ir „bučius, varža, t. y. tam tikras krepšys ar netgi tam tikra statinė“ (plg. *būčius* „iš vytelių pintas prietaisas su įgerkliu žuvims gaudyti; varža; iš siūlų megztas į varžą panašus prietaisas žuvims gaudyti; iš vytelių pintas uždaras krepšys sugautoms žuvims laikyti vandenyje; iš šiaudų su plėšomis pinta statinė“), istoriškai žiūrint, nėra esminis, ir, vadinasi, abi reikšmės gali turėti vienas žodis arba skirtingi, bet vienašakniai žodžiai.

Reikšmių ratas plečiasi, pridėjus dar čia lat. *puðdikis*² „ein Spann (kojos keltis)“ ME III 454, *puodinieks* (be k.) „der Hintere (?)“ EH II 344 bei liet. *pūdymas*, *pūdymas*, *pūdỹmas* „užpakalis, pasturgalis, sėdynė“.

Prie šitos leksemų ir jų reikšmių grupės toliau galime skirti ir tokias raiškos plano segmentą *pūd-/pud-* turinčias leksemas, kaip antai: lat. *pūdis* (be k.) „der Haufe; die Menge“, *pūdele* (ir *darvas pūdelis*) „der Paudel; der Teerpaudel“, *pūdenis* (be k.) „eine Art Kaffscheune“ ME III 445, *pudas* „alter Kram, alte Kleider, Lumpen“ (*pudāt* „kramen, aufschichten“) ME III 401, liet. *pūdulas* „ryšulys, gniužulas“, lat. *pudra*, *pudrs* „ein Haufe“, *pudurs*, *puduris* „ein Büschel, ein Strauch mit Wurzeln; ein Haufe; ein kleiner Hügel“, *puduriņš*, *pudurītis* „ein kleines Wäldchen, eine Baumgruppe“ ME III 401—3, EH II 320—1, liet. *pūduras* „grupė, krūva, plotas tankiai suaugusių medžių, krūmų, javų; debesis“, lat. *pudiks* „ein halb-wüchsiger Knabe“, *pudikis* „riņķveidīga dzelzs, ar kuo piestiprina sānu virves pie laivas malām“ EH II 320.

Būtų perdaug sunku, o, gal būt, ir netikslinga ieškoti dabar kiekvienai šios semantinės grandinės daliai paralelių kitose ide. (ar neide.) kalbose, kad parody-

⁹ H. Paul, Deutsches Wörterbuch, Achte Aufl., bearbeitet von A. Schirmer, Halle (Saale), 1961, p. 317.

¹⁰ В. Даль, Толковый словарь, I, М., 1955, p. 382—3.

tume jų reguliarumą, taigi ir priklausymą vienašaknėms leksemoms. Šiuo, kaip ir kitais panašiais atvejais, geriau yra kelti klausimą dėl to, ar konstatuoti semantinę grandinę kaip visuma gali pasireikšti vienašaknėse leksemose ar ne. Nustatius, kad kokią nors reikšmę arba jų grupę turi kitų kalbų arba tos pačios kalbos, bet kitų šaknų leksemos, galima drąsiau galvoti apie jų giminingumą ir nagrinėjamoju atveju. Taigi dviejų reikšmių ar visos jų grupės giminystės ryšys yra parodomas *ipso facto*.

Reikia turėti galvoje ir tai, kad semantinėje-leksinėje sistemoje atsispindinčių išorinio pasaulio daiktų asociatyviniais požymiais labai dažnai eina ne jų konkrečios fizinės savybės (pavyzdžiui, molinis, medinis, pintinis), bet jų abstrahuotos ir apibendrintos ypatybės, pavyzdžiui, „išgaubtumas, iškilumas“, „tuščiaviduriškumas“ ir pan. Tačiau tokius ir panašius požymius, savaime aišku, gali turėti keli objektai, pvz., krūva, ryšulys, gniužulas, kalva ir pan. Dėl ilgaamžės istorinės raidos tokie asociatyviniai požymiai neretai būna susipynę su diametriškai priešingais požymiais, pvz., „išgaubtumas, iškilumas, konveksiškumas“ – su „įgaubtumu, konkaviškumu“. Vienodus asociatyvinius požymius turintys tikrovės objektai ar sąmonės vaizdiniai, kaip atrodo, gali būti reiškiami vienašaknėmis leksemomis.

Pažymėtina, kad ir istorinėje raidoje, leksiniams-semantiniams vienetams ir jų tarpusavio santykiams formuojantis, konkrečios fizinės objektų savybės yra vaidinusios antraeilį vaidmenį, nes „...значения „глиняный“, „глина“ фигурируют как сугубо промежуточные звенья, вторично конкретизованные значения, восходящие к иным значениям, к обозначениям иных технических действий, подчас достаточно общего характера: „вертеть“, „крутить“, „плести“. Особенно интересна при этом удивительная живучесть семантической модели „оплетенное, окрученное“ > „глиняный сосуд“... На примерах этимологического выявления ее реликтов, а также на констатации активного воспроизводства этой семантической модели мы вплотную касаемся докерамической древности материальной культуры предков носителей славянских диалектов“¹¹. Baltų kalbų puodininkystės terminija, kaip minėta, diachroniniu požiūriu beveik netyrinėta, bet turimoji šios srities medžiaga vis dėlto leidžia manyti, kad baltų kalbos yra pragyvenusios tokį pat puodininkystės terminų formavimosi etapą, koks čia yra rekonstruotas slavų kalboms. Visai galimas daiktas, kad ir šaknis **pūd-* „(iš-, pri-) pūsti“ (žr. žemiau) seniau reiškė „vyti, pinti“, nes reikšmės „pūsti, pusti“ ir „sukti, vyti, pinti“ yra glaudžiai susijusios, plg., pvz., liet. *tinti* (-sta) ir lat. *tīt* (*tinu*) „winden, wickeln, flechten“. Todėl neturėtų stebinti tas dalykas, kad, aiškinant pagrindinių baltų puodininkystės terminų *pūdaas*, *puōds*, *pod-alis* kilmę, iš karto einama prie įvairių pintinių ir šiaip išlenktų bei išgaubtų rykų (krepsys, kubilas ir pan.), kaip seniausių objektų, kurių pavadinimai, savo ruožtu, toliau gali sietis su leksemomis, žyminčiomis įvairius iškilus, išgaubtus resp. įgaubtus, konkaviškus objektus.

Žemiau duodamos kelios skirtingų šaknų leksemų ir reikšmių serijos siekia pailiuoti tiek dviejų šaknies *puod-/pūd-/pud-* leksemų reikšmių, tiek ir jų visų kartu paimtų istorinio ryšio galimumą:

¹¹ О. Н. Трубачев, *op. cit.*, p. 228–9.

1) *krājus* „rēčio ar kretilo šonai, krijas, graižas; kojos letenos pakilimas, keltis; bato vieta ties keltimi“, *krajēlis* „prietaisas, ant kurio vejami siūlai prieš vyniojant juos ant mestuvų“, „dalgio, kastuvo rankena; rēčio ar kretilo šonai, krijas, graižas“, *krajūkas* „dalgio, kastuvo rankena“, *krējis* „vielomis išpintas prietaisas, vartojamas prie arklinės kuliarnosios mašinos šiaudams purtyti, kad iš jų išbirtų pelai, su grūdais“, lat. *kreja* „ein kleines Zugnetz“, liet. *krijà* „rēčio ar kretilo šonai, lankas; medinis aptaisymas aplink girnas, kad malant miltai nebyrėtų, kubilas; rėmelis, ant kurio laikosi lempos gaubtas; rēčio sietelis; iš virvelių išpintas lovos dugnas; prietaisas, ant kurio vejami siūlai prieš vyniojant juos ant mestuvų, „didelis ledo gabalas, lytis“, *krijas* „rēčio ar kretilo šonai; statūs užmaunami dangčio kraštai; skrybėlės ar kepurės šonas, lankas; kubilas šonai; bato aulos; rēčio sietelis; iš virvelių išpintas lovos dugnas; iš plaušų nupintas sietelis virtiniams nusunkti; prietaisas, ant kurio vejami siūlai prieš vyniojant juos ant mestuvų; medui iš korių sukti prietaiso dalis; kuliarnosios mašinos velenas, prie kurio pritaisyti spragilai; lenkta geležis, pritaisyta prie vežimo plauto posūkiui palengvinti“, lat. *krija, krijis, krijš* „die Lindenborke; abgerissene Linden od. Fichtenborke (Aus der Lindenborke wurden besonders früher verschiedene Gegenstände gefertigt, z. B. Schlitten, Sattel, Aussteuerkasten); der Bastrand eines Siebes, Riegensiebes; sieta luociņš, mala; kretuļa virsus, kuņa apakšējā malā pinums piestiprināts; ein Korb aus Lindenborke; ein Lindenbrett“, liet. *krijēlis* „prietaisas, ant kurio vejami siūlai prieš vyniojant juos ant mestuvų; indo sviestui mušti dalis, kryžiokas, skritulys“ (: *krỹti* „lenkti, kumpinti“, *krỹti, krēja, kriėti, krieja, krēja* „*tiesti, vynioti*“);

2) *kārpa* „(ganu) ciba; ein ovales hölzernes Kästchen; eine aus Borke(n) angefertigte Tüte zum Beerensammeln, nuo plāna dēliša (uoša, bērza vai apses) garenī apalā formā saliekts, neliels traucīnš etc.“, „die Warze; ein Leichdorn“, *kārpa* „eine Muschelschale“, liet. *kārpa* „mažas odos pakilimas ir sukiētėjimas; medžio žievės ar lapo sukietėję iškilimai; krūties spenelis etc.“, lat. *kārpis, kārpe* „ein flaches und beinahe rundes Fischerboot zum Lachfangen“, „ciba, ein rundes, hölzernes Gefäß, in das Butter, dicke Milch, auch Fleisch getan wird“, *cērpa, cērps* „der Hümpel, ein Erdhäuflein, ein aufgeworfener Sandhügel; langes Grass, besond. im Morast, Grashügel; der Strauch; ein Baumstumpf; Baumwurzeln; das Haar, besond. verwühltes, buschichtes“, *cērpuli* „kleine mit Beerenstauden bewachsene Hümpel in Sümpfen“, liet. *kėrpė* „mažas, smulkus augalas, kerojantis ant akmenų, medžių, stogų; kempinė, pintis; medžio apauga, gumbas; stora, sutrūkusi, sumedėjusi beržo žievė; duonos kepalas žiauberė, kampelis, papentis; žmogaus kūno sėdimoji dalis; kiaulės snukio užrietas, knyslė etc.“, *kerplà, kėrpla* „labai šakotas kelmas; velėna“, *kerplė, kėrplė* „kelmas su šaknimis, keras, buvusio kelmo šaknys; išverstas medis su šaknimis; galva; kas riebus, storas; kas netvarkingas, susivėlęs“, *kėrplėša, kerplėša* „išvirtęs medis su visomis šaknimis; išvirtusio medžio šaknys; senas, supuvęs medžio kelmas, apaugęs samanomis arba žole; kupstas; barzda ir plaukais apaugęs, apsileidęs, baurus žmogus etc.“ (: *kėrpti, -ia* „ką silpnai ar paskubom rišti“, *kerpti, -a* „augti platyn, plėstis, kėstis“);

3) *kārba, kārba* „eine Düte aus Erlen- od. Birkenrinde, worin namentl. Erdbeeren gesammelt werden; ein Gefäß aus Birkenrinde; ein Fischerboot zum Lachsfang; ein ovales, hölzernes Kästchen“, „die Warze“, *kārbiņa* „ein Körbchen,

eine Schachtel; die Dachpfanne; ciba, ein rundes, hölzernes Gefäß, in das Butter, dicke Milch, auch Fleisch getan wird etc.“, liet. *kārba* „toks senoviškas skaičiavimo įrankis — medelis su išpiaustytais rumbiukais“, *kařbas* „krepšys, pintinė, rėtelis; didelė pintinė pašarui nešioti, doklas“, „karpas, rintis, rantas, įpiova, užkirtimas; pakraščio atsikišimas, nelygumas, išrantymas; lazda su įpiovimais skaičiavimui“, *kerba* (be k.) „kekė (vaisių)“, *kėrbinė* „t. p.“, *kirba* „klampynė, liūnas; daugybė, knypava, kirbinė“, *kirbinė* „virtinė; vora; kekė; pulkas, krūva, gauja“, *kirbinė* (be k.) „pintinė, krepšis“, *kirblỹs* „stagaras, augalo kotas“ (: *keřbti*, *-ia* „netvirtai rišti; netvirtai, prastai pinti“, *kiřbti*, *-sta* „gižti, pradėti rūgti“, *ap-kiřbti* „apaugti, apkibti“).

4) liet. *kiaūburas* „kauburys“, lat. *kaūba* „kalna gals“, liet. *kaubarė*, *kauborė* (be k.) „medinis išskaptuotas indas, medinis dubuo“, *kaūbras* „neaukšta iškilumėlė“, *kaubrė*, *kaūbrė* „kalnelis, kalva; kupra, kūbrys“, *kaubrỹs* „kalno, kalnelio ketera, viršukalnė; kupstas, pakilimas; koks pasipūtimas, pakilimas“, *kaūburas* „kalno, kalnelio ketera, viršukalnė; kupstas, pakilimas“, lat. *kauburs* (be k.) „der Hügel“, *kaūburė* „kalno viršūnė“, *kauburỹs* „neaukšta iškilumėlė; kalno, kalnelio ketera, viršukalnė; kupstas, pakilimas, koks pasipūtimas, pakilimas“, lat. *kubis* „der Kopf“, *kubele*, *kubela* „die Eichel (am männlichen Gliede)“, *kubis* „der Zulp für Säuglinge“ (dėl reikšmės plg. *knupis* „ein Zusammengebundenes Tuch, in dem etwas getragen wird; der Zulp für Säuglinge“) *kubls*, *kubla*, *kublis* „der Kübel, Bottich“, liet. *kublulis* (be k.) „išskobtas medinis indas“, dial. (žem.) *kūbelas* „kubilas“, lat. *kubelelis* „(verächtl. Demin.) ein kleiner Kübel“, *kubals* „der Kübel, Bottich“, *kubils* „t. p.“, liet. *kūbilas* „statinė plačiu dugnu miltams, grūdams supilti, daržovėms rauginti, skysčiams laikyti; uždaroma statinė drabužiams laikyti; kraitkubilis; išskobtas didelis medinis indas su dėtiniu dugnu, duobinys etc.“, *kubūlkė*, *kubulkis* (be k.) „medinis indelis“, lat. *kubuls* „der Kübel, Bottich“, *kubulis* „der Kübel, Bottich“, „nelidzenums, cinis“, *kubris* „der Buckel, Höcker“, liet. *kūbrỹs*, *kūbris* „nugara prie sprando, gūbrys, ketera; nugara, kupra; kalno viršūnė, ketera; kalnelis, kauburys; nelygumas, pakilimas“, *kuborė* (be k.) „didelis medinis šaukštas viralui semti“, *kūburas* „kurmio išraustų žemių kauburėlis“, *kubūrė* „mažas, storas žmogus“, *kūbūrė* „kalnelis, iškilumėlė, kauburys; krūva“, *kuburỹs* „viršukalnė; kalnelis, iškilumėlė; kupstas; nelygumas, iškilimas“, lat. *kuburis* „ein nicht gut anliegende Stelle am Anzug“, liet. *kubūrka*, *kubuřkė* „medinis indelis“, lat. *kubucis* „Quark in süsser Milch“, „eine grosse ciba; ein hölzernes Trinkgefäß; ein mit einem Deckel versehenes Gefäß aus Birkenrinde, worin man Beeren sammelt od. Tabak bewahrt; ein Erdkloss; ein kleiner cinis; ein Brotende; ein Stückchen Brot; eine kleine Erhöhung“ (: *nu-kiaūbti*, *-ia* „išgursti, išnykti“, *kūbti*, *-sta* „linkti (prie žemės)“, lat. *kubināt* „decken“, *ap-kubināt* „umlegen“);

5) *pūnė*, *pūnė* „klojimo užgardis supilti pelams, peludė; tvartas, diendaržis, laidaras; būda, palapinė; ola, urvas“, *pūnė* „kiaušinio tuštuma“, lat. *pūne*, *pūnis* „eine Scheune, Heuscheune, eine Heu- od. Strohscheune; ein kleines, scheunenartiges Gebäude am Meeres- od. Seeufer zum Aufbewahren von Fischerwerkzeugen; telpa kūts tuvumā luopbarības glabāšanai etc.“, *pūnis* „eine kleine Scheune für Heu, Stroh und Kaff; Heuscheune im Walde etc.“, *pūns* „eine Bauerhütte“, *pūna* „tīne, ein grosses, rundes hölzernes Gefäß mit Deckel“, *pūņa*² „ein feuchter,

sumpfiger Wald, ein mit kleinen Kiefern bewachsener Sumpf etc.“, *puns, puna, pune, punis* „eine Erhöhung, eine Beule, ein Knollen, Knoten, ein hartes Geschwür, ein Knorren, ein Auswuchs am Baum, ein Höcker“, *pauna* „der Schädel; der Stirnknochen; der Kopf; das Maul“, *paūna, paūna, paunis* „eine kleine Mütze; ein Ranzen, Tornister; ein Bündelchen; ein Ränzel, ein Paudel; Lumpen, Kram; Bündel, Last“.

Dėl kai kurių šitų penkių leksemų serijų žodžių (pvz., *pūnė, kūbilas, pūdele*) gali kilti abejonių, ar jie etimologiškai iš tikrųjų priklauso toms šaknims, kurioms jie čia skiriami. Tos abejonės kyla ne dėl fonologinių, darybinių ar semantinių, bet grynai dėl kitokio pobūdžio (atitinkamo žodžio vartojimo kur nors lietuvių ar latvių kalbos ploto pasienyje; tikslaus leksinio atitikmens buvimo didesnėse, taigi ir įtakingesnėse laikomose kaimyninėse kalbose¹² ir kt.) priežasčių. To žodžio reikšmė yra nuoseklios semantinės grandinės dalis, jos santykis su kitomis tos grandinės dalimis pasikartoja ir kitų šaknų leksemose, todėl ji taip pat gali būti organiško istorinio proceso dalis¹³. To žodžio darybinės ypatybės yra tokios pat, kokias rodo toje kalboje veikiantis darybinis modelis¹⁴. Todėl ir negalima laikyti absurdiška tos nuomonės, kuri pirmenybę atiduoda leksemos kilmės aiškinimo vidinėmis kalbos priemonėmis galimybei.

Ypatingą reikšmę etimologiniam *púodas, puòds, pod-alis* ir kitų *pūd- / pud-* leksemų identifikavimui įgyja paskutiniosios serijos žodžiai todėl, kad, kaip jau yra konstatavęs K. Būga¹⁵, jos priklauso tai pačiai šakniai, kaip ir *pūd- / pud-* leksemos. Toji šaknis veikiausiai yra ide. **peu- / *pou- / *pū-* „pūsti, iš-, pripūsti“¹⁶,

¹² Reikia pasakyti, kad tokia nuomonė nėra neklaidinga, nes, painiodama skirtingas istorines epochas, geografinius ir kultūrinius dabarties santykius ji nukelia į tolimus praeities laikus: „a) the geographic area of the Baltic speakers in his day [turimas galvoje A. Bachas] was very small in comparison with that of the speakers of Germanic languages; b) that in fact in rather recent times the Baltic languages borrowed a great many loanwords from German. For the prehistoric situation then he also considered a similar possibility; c) for decades, it was assumed that there were quite a few borrowings from Proto-Germanic into Baltic but, for some unexplained reason, that Proto-Germanic did not reciprocate by borrowing from Baltic“, — A. Klimas, *Baltic, Germanic and Slavic, Donum Balticum, Stockholm, 1970, p. 264–5*. Tolimoje praeityje tie santykiai galėjo būti iš esmės kitokie, ir baltų dialektai galėjo būti ne vien imantys, bet ir duodantys (ne tik finougrų, bet ir į rytus bei vakarus esančioms indoeuropiečių kalboms).

¹³ Plg. puikią K. Būgos duotą *pūnė* „tvartas“ semantinio ryšio su kitomis leksemomis motyvaciją: K. Būga, *RR, II, p. 525–6*.

¹⁴ Pvz., dėl *kūb-ilas* priesagos plg. tokius įrankių, rykų pavadinimus: *brizgilas* „kamanos“, *krātilas, krētilas* „didelis rėtis iškuliams grūdams iš pelų išsijoti“, *rātilas* „apskritimas, ratas, lankas“, *rētilas* „pelams siausti rėtis“, *sprāgilas* „kultuvus“, *trānilas* „ratų jungiamoji šatra“. Ne vienas priesagos *-ilas* vadinys galų gale remiasi veiksmazodžiu, plg. *brizgilas* (: *brizgas*) : *brizgti, brizgėti; sprāgilas* : *spragėti, sprōgti*, taigi ir *kūbilas* : *kūbti*. Apie *kūbilas* semantinius santykius, be to, žr. LKK, XII, 1970, p. 181–3. Slavų kalbų *кѹбѣлѣ* gali būti senas skolinys iš baltų kalbų (plg. *raķa, rataj* ir kt.), patekęs ir į germanų kalbas (plg. vok. *Kausche, Kaddig, Daggut, Elen* ir kt.) Liet. *kūb-ilas, kūb-elas* etimologinį atitikmenį randame graikų kalboje, plg. *κύβελον* „alkūnė“; dėl priesagų **-el / -il-* : **-ōl-* ryšio plg. *obelis* : *obuolys*; dėl reikšmės ir priesagos dar plg. gr. *κύπελλον* „taurė“, pasidarytą iš paralelinės šaknies ide. **kup-*. — Kitaip E. Fraenkel, *LEW, p. 304* (su lit.); V. Urbutis, *Baltistica, VIII, 1972, p. 205*; B. Vanagienė, V. Vitkauskas, *LKK, XIII, 1972, p. 222*.

¹⁵ K. Būga, *RR, I, p. 332–3*.

¹⁶ Apie ją žr. P. Persson, *Beiträge zur indogermanischen Wortforschung, I, Uppsala–Leipzig, 1912, p. 241–250*; J. Pokorny, *IEW, p. 847*.

plg. arm. *heval* „greitai ir sunkiai kvėpuoti“ (**peuā-*), (h)ogi „kvapas, kvėpavimas, dvasia“ (**poujo-*), vid. air. *ūan*, kimr. *ewyn*, breton. *eon* „puta“ (**pou-ino-*). Šios pirminės šaknies pamatu su formantais -n- ir -d- baltų kalbose galėjo būti sudarytos naujos šaknys *pun-* / *pūn-* / *paun-* ir *pud-* / *pūd-* / *paud-*. Be minėtų *pud-* / *pūd-* leksemų, šakniai *pud-* / *pūd-* / *paud-* tokiu atveju galime skirti: liet. *pudėnti* „kedenti, purenti“, lat. *pudīt (-īju)* „fortschaffen; celt nuo miega augšā ar steigu“, -*tiēs* „sich beeilen (etwas zu tun)“, *sa-pudītiēs* „sich für eine Reise od. Fahrt zurechtmachen“, *pudātiēs* „ilgi un daudz ģērbties“, *sa-pudāt(iēs)* „(sich) in alte Kleider dicht einhüllen“, liet. *pūdinti*, *pūdyti (-ija)* „vyti, varyti, verst; pul-ti“, *pudlūs* „lengvai iškratomas, birus“, lat. *pudlavāt*, *pudļavāt* „wehen machen zausen (z. B. die Bänder des Kopfputzes vom Winde gesagt)“, *pūdulas* (žr. aukščiau), *pūdulis* „netvarkingas, susivėlęs, susipuduliavęs žmogus“, *pūdulioti*, *pūduliuoti* „velti, taršyti, draikyti, kratyti, purtyti“, *su-pūduloti* „suvelti, sutaršyti“, *pūdaloti*, *pūdalioti*, *pūdalėti*, *pūdelioti*, *pūdaloti* „draikyti, velti, taršyti, kedenti“, *apsi-pūdaloti* „storai apsirengti, apsitūloti“, *pūdeliuoti*, *pūdeliuoti* „trupinti, smulkinti; (plaukus) pūsti, garbiniuoti“, *pūdelėti* „akėti“, lat. *pūdelēt* „das Haar verwühlen“, *pūderis* „kas pasipūtusiais plaukais“, *pūderioti*, *pūderioti* „šiaušti (plaukus); puošti, dabinti“, *iš-pūderioti* „išsardyti, išdraskyti, išpurenti“, *pūderėtis* „puoštis, dabintis; kapstyti, žaisti“, *nu-pūderiuoti* „nuplėšti, nudraskyti“, lat. *pūderēt* „hauen, schlagen, prügeln“, *paūdēt* „ruchbar machen, unter die Leute bringen“, *paūst (-žu)* „ruchbar machen, öffentlich verbreiten“.

Kad šitos leksemos priklausio, atrodo, vienai giminingų žodžių šeimai, didesnių abejonių nekyla. Kokių būdu iš pirminės reikšmės „pūsti, iš-, pripūsti“ išriedėjo reikšmės „velti, taršyti, draikyti“, „purtyti, kratyti“ ir kt., gražiai rodo lat. *pudlavāt* turinio planas. Rekonstravus seniausią reikšmę „(iš-, pri-)pūsti“, darosi pakankamai aišku, kaip *pūd-* / *pud-*, taigi ir *puod-* leksemos įgijo lengvai išskiriamus turinio plano asociatyvinius požymius „išgaubtumas, iškilumas, konvek-siškumas“, „tuščiaviduriškumas“ ir pan., kurie, vadinas, savo ištakomis atsi-remia į išpūstumo sąvoką.

Tiek šaknies *pun-*, tiek ir šaknies *pud-* leksemose istorinė semantikos raida natūraliai ėjo prie tokių reikšmių, kaip „ryšulys, gniužulas, krūva, ein Haufe“ (*pūdulas*, *pūduras*, *pūdis*, *paūna*, *paūna*) „peludė, pūnė, Kaffscheune“ (*pūdenis*, *pūnė*, *pūne*, *pūnis*), „varža, bučius, krepšys, ein Ranzen, Tornister, ein Ränzel, ein Paudel“, „molinis indas, puodynė, puodas, ein Topf, ein Kessel, ein Gefäß“, ku-rias turi *pūdodas*, *puōds*, *pod-alis*, *pūd-ynė*, *pūdele*, *pūna*, *paūna*, *paūna*. Kadangi, kaip čia plėtojamoji hipotezė rodo, leksemų *pūdodas*, *puōds*, *pod-alis* šaknies vo-kalizmas gali priklausyti balsių kaitos *u* eilei, pradžioje jų šaknis galėjo atro-dyti **pōud-*, vėliau ji dėl fonetinės raidos galėjo pasikeisti į **pōd-*, iš kur atsirado pr. *pod-alis*, liet., lat. *puod(a)s*.

2. Liet. *žiēsti*, lat. *ziest* semantika ir giminaičiai

Liet. *žiēsti* (-*džia*) yra plačiai aukštaičių tarmėse vartojamas veiksmažodis. Platus yra ir jo reikšmių ratas. Didesnėje tarmių dalyje (Alovė, Butrimonys, Lei-palingis, Miroslavas, Rudamina, Seinai, Švenčionėliai, Šventežeris, Valkininkai, Žilina ir kt.) jis reiškia „(dailiai, gražiai) ką daryti (klumpes, šaukštus, samčius, roges, važius, namus)“. Prie šios reikšmės šliejasi „(pa)daryti vaiką“ Leipalingis,

Mirolavas, Valkininkai, „pasiūti kepurę“ Alytus, „suvyti siūlus į kamuolį“ Leipalingis, „sudaužyti, sumušti“ Nočia (plg.: Jau sužiedei tą gražų puodelį). Pastarosios reikšmės pasirodo prišdėlinėse (*nu-*, *su-* ir kt.) veiksmazodžio *žiēsti* lytyse, taigi jos yra reikšmės „(dailiai, gražiai) ką daryti“ variantai.

Kita aukštaičių tarmėse (Alovė, Aukšdvaris, Joniškis, Kabeliai, Kapsukas, Linkmenys, Linkuva, Liškiava, Mirolavas, Vadokliai ir kt.) žinoma *žiēsti* reikšmė yra „sukti, daryti iš molio“. Pietryčių aukštaičių tarmėse šios reikšmės veiksmazodis turi tvirtapradę priegaidę: *žiesti* (-*džia*) Dieveniškės, Jieznas, Mielagėnai, Žiliniai.

Jau ir iš sinchroninio veiksmazodžio *žiēsti* (*žiesti*) semantikos aprašymo matyti, kad jo reikšmių raida čia, kaip ir kitur, plg., pvz., s. vok. aukšt. *mahhōn* „daryti, statyti, kurti“ (vok. *machen*), s. angl. *macian* „(pa)daryti“ (dab. *make*): gr. *μασσω* „minkau (molį), žiedžiu“ (iš **magiō*, plg. aor. *ἐμάχην*), vyko generalizacijos kryptimi: keičiantis aktualiosioms situacijoms, žodis palaipsniui plėtė savo vartojimo sferą ir ilgainiui igijo abstrakčią darymo, veikimo reikšmę, plg. dar liet. *daryti* : *dirti*, pr. *seggīt* „daryti“ : liet. *sėgti*.

Minėtoji reikšmių filiacija, be abejo, yra senesnių laikų produktas, kadangi abi *žiēsti* reikšmės jau randame senuosiuose lietuvių raštuose ir žodynuose, plg. iš vienos pusės, M. Daukšos sakinį Tassai... numilėio mizėrną sutvėrimą, išg dūlkių ir trūpuczio mólų nąžiestą [t. y. nūžiestą] DP 320. Iš antros, K. Širvydo žodyne „*Dictionarium trium lingvarum*“ (p. 54) *žiedžiu* yra statomas į vieną eilę su liet. *lipiu*, *lienu* [inf. *lipyti*, *liėti*], lot. *farmo*, *fingo*, *aliquid e cera*, *argilla*, *figuro*, lenk. *formuie*, *kształtuie*. Kaip matyti, čia duodama veiksmazodžio *žiēsti* reikšmė „liėti“, kurią XIX a. dar nurodo A. Kašarauskas, plg. *žiedžia*, *žiesti* „kształcić, formować, topić“ Koss 58, ir kurią patvirtina dabartinė kalba, plg. *nu-žiēsti* „nulieti (kirvį kalvėje)“ Mirolavas. Reikšmės „lipdyti iš molio“ ir „liėti, formuoti“ šiaip yra susijusios, dažnai būna kartu, atsirasdamos viena iš antros, plg., pvz., *lipyti* „lipdyti, klijuoti, lipinti; lydyti“; *liėti* „daryti ką iš sulydyto metalo, vaško ar kito ko, formuoti; lipyti kuo, glieti...“.

XVI–XVII ir vėlesnių amžių šaltiniuose užtinkame ir tokių *žiēsti* reikšmių, kurių dabartinė kalba neturi, bet kurios gali pasirodyti svarbios, ieškant kalbamojo veiksmazodžio giminaičių. Pirmiausia tai vėl to paties K. Širvydo žodyno *žiēsti* reikšmė „niekus mustau, waydinu, waydus darau, fantastykuie“ SD 52¹⁷ bei jo priešdėlėtos lyties *iž-žiedžiu* reikšmė „ižžimiu, išspaudžiu, exprimo, effingo, assimilo, yražam“ SD 417. Pastarąją savo žodyno rankraštyje XIX a. duoda ir D. Sutkevičius: *isz-žiedžiu* „iszženklinu“. Be abejo, tai tam tikri pamatinės reikšmės „daryti, sukti (iš molio); liėti, formuoti“ variantai.

Lietuvių kalbos veiksmazodžio *žiēsti*, *žiesti* (-*džia*) turinio plane žymu rąkomis lipdymo iš molio, gliejimo, netgi mūrijimo momentas: LKŽ kartotekoje (s. v. *žiesti*) iš daugelio vietų šis veiksmazodis kaip tik ir yra tiesiai paaiškintas „lipdyti iš molio (puodus, puodynes, plytas, pečius)“. Šia savo reikšmės ypatybe jis ir siejasi betarpiškai su lat. *ziest* (-*žu*, -*du*) „schmieren; etwas Dickflüssiges aufstreichen; mit etwas Fettem glätten (z. B. das Haar); einen Ofen mit Lehm

¹⁷ *waydas* yra taip paaiškintas: „Žinklas, obraz na fantazyey, species idolum, imago animo obversans“ SD 52.

verschmieren“ ME IV 744, plg. dar vokalizmą *ai* turinčius iteratyvus *zaidīt, zaidēt, zaistēt* „schmieren“ ME IV 680—1, EH II 800.

Reikšmės „lipdyti, glieti, schmieren“ lengvai išskiriamas komponentas yra „ranka braukti, glostyti, braukant liesti, streichelnd betasten“, plg. lat. *māla sienas ziež* „...glättet mit der Hand“ MEIV 744 s. v. *ziest*. Reikšmės „lipdyti, glieti, schmieren; liėti, formuoti“ ir „(braukant) liesti, tasten“ koegzistuoja ir kitur, plg. liet. *liėti* „daryti ką iš sulydyto metalo, vaško ar ko kito, formuoti; lipdyti kuo, glieti“, lat. *liēt* „giessen (von Metallen)“, *lāitīt* „streichen, abstreichen, namentlich in der Badstube, massieren“, liet. *laĩtinti* „glaistyti moliu, laitu, kituoti; klijuoti“ : liet. *lietėtis* „lytėtis, prisiliesti“, *liėsti* (-čia) „lytėti, prisitikti“, *lytėti* „kiek liesti, paliesti“¹⁸; lot. *tingo* „darau ką iš minkštos medžiagos, lipdau; glostydamas, braukdamas liečiu“: gr *θιγγάω* „(ranka) liečiu“.

Reikšmė „liesti, tasten“ dominuoja veiksmažodžio *žėisti* (-džia) „liesti, užgauti žaizdą; daryti žaizdą; gauti trūkį, ligą“ turinio plane, plg. dar vardažodį *žaidžda* „sužeista vieta“ (iš **žaid-da*, plg. *žaida*, rona BB 1 Moz 4.23). Ją, t. y. „liesti stygas“ (plg. Dowidas įaygdamas unt Arfos atatremdawo ii SP II 58, Dowidas įaide ant Strunu C II 532), galima įžiūrėti ir veiksmažodyje *žaišti* (-džia) „atlikti kokius veiksmus pramogos tikslais“ Alsėdžiai, Jūžintai, Vidiškės ir kt., *žáisti* (-džia) „groti; lošti; coire“ Alsėdžiai, Barčiai, Bartninkai, Krekenava, Lazūnai, Zietela, plg. dar vardažodžius *žaišlas*, *žáislas* „daiktas, su kuriuo žaidžiama; žaidimas“, *žaislūs* „linksmas, žaismingas“ ir kt., lat. *zaislis* „eine Komödie; juoks“ EH II 800¹⁹. Leksemų *žiėsti*, *žiesi* (-džia), iš vienos pusės, ir *žėisti* (-džia), *žáisti*, *žaišti* (-džia), iš kitos, semantinį giminingumą, be to, rodo angl. *touch* 1. „to cause or permit a part of the body to come in contact with so as “to feel“; 13. to injure or spoil slightly“; 16. “to draw with light strokes“; 17. “to change or improve by adding fine lines or strokes“; 18. “to strike or pluck the keys or strings of (a musical instrument)“; 19. “to play (a musical piece)“²⁰, kuris, kaip matyti, duoda visas reikiamas reikšmes. Toks yra vienas veiksmažodinių leksemų *žiėsti*, *žiesi* ir *žėisti*, *žaišti*, *žáisti* galimas semantinis ryšys.

Veiksmažodžio *žáisti*, *žaišti* turinio plane pasirodo ir daugiau segmentų: *pra-žáisti* (-džia) „pamesti, prapuldyti“ Gižai, Keturvalakiai, Plateliai, Šateikiai, *pra-žaišti* (-džia) „t. p.“ Eigirdžiai, Žarėnai, *nu-žáisti* (-džia) „pavogti, nudėti, pamesti“ Truskava. Tas reikšmės turi ir išvestinės lytys: *pra-žáidyti* (-do) „prapuldyti, pamesti“ Alksnėnai, Barstyčiai, Griškabūdis, Kapsukas, Kartena, Kretinga, Kuliai, Mosėdis, Palanga, Pilviškiai, Plateliai, Plungė, Punksas, Salantai, Skuodas, Šakiai, *pra-žáidėti* (-ėja, -i) „t. p.“ Geistarai, Ylakiai, *pra-žáidoti* (-o, -oja) „t. p.“ Bagotoji, Kybartai, Pilviškiai, Varduva, Vilkaviškis. Vartojama priešdėlinėse lytyse, reikšmė „pamesti, prapuldyti, nudėti“, veikiausiai yra antrinė, atsiradusi iš „mesti, sviesti“, kurią kaip tik ir turi A. Juškos užfiksuotas *žaidyti* (-dau): *Kam tu žaidai pinigų* = meti nuo savęs. Kad ši reikšmė taip pat gali

¹⁸ B. Jēgers, KZ, 80, 1966, p. 88 tt.

¹⁹ Nagrinėjamosios šaknies variantas *žaid-*, atrodo, slypi ir tokiose žemaičių tarmių leksemose kaip *žáima* „juokai, išdaiga“, *žáimytis*, *žáimotis* „juokus krėsti, nerimtai elgtis, maivytis“, *žáimoti* „painioti, narplioti“ (iš **žaid-m-*).

²⁰ William Morris, Editor, The American Heritage Dictionary of the English Language, Boston, New York, Atlanta, Geneva, Illinois, Dallas, Palo Alto, 1969, p. 1357.

būti gimininga su veiksmažodžių *žièsti*, *ziest* turimomis reikšmėmis, rodytų, pvz., liet. *svièsti* „smarkiai mesti“: dial. „tepti“; lat. *svièst*, „werfen, schmeissen“, *svaidīt* „wiederholt werfen, schleudern, schmeissen, schwenken“: *svaidīt* „salben, schmieren“; danų *smide*, „mesti, blokšti, sviesti“ : „tepti, glieti“; s. frizų *smīta*, vid. vok. žem. *smīten* „mesti, blokšti, smogti, sviesti“ : got. *ga-smeitan*, s. angl. *smītan* „tepti, glieti“. Visai galimas daiktas, kad reikšmė „tepti, glieti“ ir yra kilusi iš reikšmės „mesti, blokšti, sviesti, t. y. daryti, kad greitai judėtų“, plg. liet. *svièsti* (-*džia*) „mesti, tēkšti; tepti“, lat. *svièst* (-*žu*) „werfen, schmeissen“, -*tiēs* „sich werfen“ : „plötzlich (in einer andern Richtung) zu laufen od. schnell zu gehen anfangen“; norv. dial. *smīta* (*smeit*) „(ap)tepti“, „(refl.) iš-, nuslysti“; šved. *smīta* „slysti, sprūsti, sprukti, lįsti“, šalia jau minėtų got. *ga-smeitan*, vid. vok. žem. *smīten*, s. frizų *smīta*²¹.

Iškėlę mintį, kad reikšmė „(ap)tepti, glieti“ gali būti gimininga su judėjimo reikšme arba netgi iš jos kilusi, turime pabrėžti tą, kad, sprendžiant iš LKŽ kartotekoje esančios medžiagos (s. v. *žièsti*), veiksmažodžio *žièsti*, *žièsti* (-*džia*) pamatinės reikšmės „sukti, daryti iš molio“ vienas komponentų išreiškia sukimo veiksmą²². Tai, be abejo, siejasi su pačiu puodų gamybos procesu: puodai paprastai būdavo formuojami ant žiedžiamojo rato, sukamo ranka arba koja²³ (jo pavadinimai *krijeliai*, *vytukai*, *skrituliai* kaip tik ir yra padaryti iš sukimą žyminčių veiksmažodžių *krièti* „tiesi, vynioti“, *výti* „vynioti, sukti“, *skristi* (-*ta*) „skrièti, brėžti, skritinti“, *skrièsti* (-*čia*) „braukti, brėžti; skristi ratu“).

Turėdami tai galvoje, galime atkreipti akis į *žiedas* „ant rankos pirštų mūvimas papuošalas; siuvamasis pirščiukas“ ir panagrinėti jo reikšmes. Tokios tarmėse randamos *žiedas* reikšmės, kaip „rugio krumples, sąnarėlis“ Zarasai, „šulinio rentinio kubilas“ Kuršėnai, leidžia manyti, kad *žiedas* reiškia apvalų daiktą tuščiu viduriu, o seniau, gal būt, reiškė ir ratą. Kad senoji *žiedas* reikšmė iš tikrųjų galėjo būti „ratas“, rodytų tas faktas, jog reikšmės „(piršto) žiedas“ ir „ratas, lankas“ neretai yra perteikiamos vienu žodžiu, plg. lat. *gredzens* „der Ring; etwas Ringförmiges, ein Kreis; die Radfelge...“; sl. bažn. *kolbce* „žiedas“ (rus. *колыцо*), s. sl. *kolo*, gen. *kolese* „ratas“, pr. *maluna-kelan* „malūno ratas“; vok. *Reifen* „ratas, lankas; žiedas (piršto)“; vok. *Ring* „ratas; žiedas (piršto)“; s. isl. *hringr* „ratas, lankas; žiedas“; s. isl. *kringr* „ratas; žiedas“, norv., šved. *kring* „ratas“; lot. *ānulus* „žiedas (yp. su antspaudu)“, *ānus* „ratas, žiedas“; lot. *circus* „ratas, apskritimas“, gr. *κύρκος* „žiedas“. Reikšmė „ratas, lankas“, atrodo, yra išriedėjusi iš reikšmės „sukti“, plg. lat. *ritenis*, *ritiņš* „das Rad am Wagen; das Spinnrad...“ : *rist* „rollen; wälzen“, liet. *risti* „stumti, judinti, sukanant paviršiumi; volioti“, *rièsti* „lenkti, daryti lanką“; s. sl. *kolo*, gen. *kolese* „ratas“, pr. *maluna-kelan* „malūno ratas“, gr. *πόλος* „ašis“ : gr. *πολέω* „sukuosi ratu“, *πελομαι* „judu“ (iš **k^uol-*, **k^uel-*); vok. *Kreis* „apskritimas, ratas“ : *kreisen* „suktis ratu“; s. isl. *hringr* „ratas, lankas; žiedas“ : s. isl. *hringja* „(ap)supti“, s. vok. aukšt. *hringan* „sukti“; s. isl. *kringr* „ratas; žiedas“, norv., šved. *kring*

²¹ A. Jóhannesson, Isländisches etymologisches Wörterbuch, Bern, 1956, p. 906.

²² Tai ir atspindi „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (Vilnius, 1972): *žièsti* (-*džia*) „sukti, daryti iš molio“ (p. 964).

²³ J. Kudirka, Lietuvos puodžiai ir puodai, Vilnius, 1973, p. 21 tt.

„ratas“: s. isl. *kringja* „daryti ratą, supti“, liet. *gręžti*; s. angl. *trendel* „ratas“: s. angl. *trendan* „sukti(s)“.

Reikšmė „sukti“, kaip minėta, yra vienas ryškiausių veiksmažodžio *žiėti* turinio plano komponentų. Vadinasi, prie *žiėti* (*žiest*) ir *žiedas* giminingumo įrodymo prieiname dviem semantinėms transformacijom: „sukti (iš molio)“ → „ratas, lankas“ → „žiedas (piršto)“. Nurodant į realiąją situacinę pusę, reikėtų manyti, kad senų senovėje žiedžiamasis ratas ir buvo vadinamas žodžiu *žiedas*, kitaip tariant, vardažodžio *žiedas* senoji reikšmė greičiausiai buvo „žiedžiamasis ratas“, iš kurio vėliau išriedėjo „papuošalo, mūvimojo ar siuvamojo žiedo“ reikšmė. Tokią išvadą netiesiogiai patvirtina atitinkamos latvių kalbos leksemos, kurios neturi sukimo, taigi ir žiedo (mūvimojo ar siuvamojo) reikšmių.

Kadangi, kaip minėta, veiksmažodžiui *žiėti*, *žiest* (-*džia*) būdinga reikšmė „sukti(s)“, prie kurio šliejasi reikšmės „slysti, sprūsti, sprukti, lįsti“, „mesti, bloškėti, sviesti“, reikia dabar pabrėžti tą, kad reikšmė „žaisti; groti“, atrodo, yra betarpiškai išriedėjusi iš „šokti, suktis (ratu), greitai judėti“, plg. lat. *ruôtāt* „gewandt sein, sich drehen, hüpfen, hin und her fliegen, sich spielerisch bewegen“; *ruôtātiēs* „tummeln, spielen, hin- und herhüpfen, -springen“; *ruotināt(iēs)* „spielen, sich tummeln“; s. sl. *igrati* „šokinėti, šokti; žaisti“; angl. *play* „žaisti; lošti; groti (muzikos instrumentu); judėti greitai, lengvai, nereguliariai“ (plg. *The breeze played on the water* „lengvas vėjelis žaidė virš vandens“); isl. *leika* „žaisti; judėti, suktis“ (plg. *hjólíð leikur á ási* „ratas sukasi ant ašies“), s. angl. *lácan* „greitai judėti, suktis; žaisti, groti“ got. *laikan* „šokti, šokinėti“. Toks gali būti kitas veiksmažodžių *žiėti*, *žiest* (-*džia*) ir *žaisti*, *žaisti* (-*džia*) semantinis ryšys.

Vadinasi, diachroninė žodžių semantikos analizė leidžia susekti šaknį *žied-* (lat. *zied-*) senovėje turėjus su judėjimu susijusias reikšmes „sukti(s) (ratu), greitai judėti; mesti, sviesti“, „(iš-, nu-)slysti, sprūsti, sprukti“, iš kurių, kaip atrodo, ilgainiui galėjo išsirutulioti ir tokios leksinės reikšmės kaip „tepti, lipdyti, glieti; liėti, formuoti“, „(ranka) braukti, glostyti, braukant liesti“, „žaisti; lošti; groti; coire“, „žeisti, daryti žaizdą“ ir „ratas; mūvimasis ar siuvamasis žiedas“.

Į nagrinėjamosios šaknies žodžių semantikos ir istorijos paslaptis giliau praskverbti padeda tas kontekstas, kuriame veiksmažodį *žaisti* yra pavartojęs A. Juška: *Žaizdre ugnis žaidžia gelžį*. Čia *žaisti* turi reikšmę „kaitinti, rozpalač“. Istoriškai identifikuojant *žaisti* (-*džia*) „kaitinti, rozpalač“ ir *žaisti*, *žaisti* (-*džia*) „atlikti kokius veiksmus pramogos tikslais; groti; lošti; coire“, pirmiausia reikėtų nurodyti tą aplinkybę, kad minėto A. Juškos sakinio ir iš Lazūnų žinomo sakinio *Žūsinas žūšį žaidžia* vidinės struktūros yra tapačios. Iš čia plaukiančią išvadą apie *žaisti* (-*džia*) „kaitinti, rozpalač“ ir *žaisti*, *žaisti* (-*džia*) „...groti; lošti; coire“ etimologinę vienybę galima dar paremti kai kuriomis semantinėmis paralelėmis: lat. *skudinātiēs* „sich schnell in die Runde drehen“: „schnell aufwärtsschiessen (von einem Feuerstrahl)“; isl. *leika* „žaisti“: „liepsnoti, raitytis, vingiuoti (apie liepsną)“²⁴; lat. *kātēt*² „spielen, tändel; auf einem Musikinstrument spielen“, *-tiēs* „spielen, charmieren, necken, tändeln“, *kātināt* „necken, sticheln, durch Neckerei zum Zorn reizen, ärgern, reizen“, *-tiēs* „einander nec-

²⁴ Isl. *leika* (*lék*) „spielen, zügeln (flamme), fechten, jemandem mitspielen“, — A. Jóhannesson, op. cit., p. 734.

ken, sticheln, zum Ärger reizen, scherzen; spielen“ : lat. *kāitēt* „brennen, sengen“, liet. *kāitėti* (-ėja) „kentėti karštį, kaisti“, *kāitinti* „šildyti“, lat. *kāist* (-stu, -tu) „heiss werden“, liet. *kaisti* (-čia) „statyti puodą ant ugnies, kad šiltų“, (-sta) „šilti, karštam darytis“.

Iš žemiau pateikiamų lietuvių kalbos duomenų matyti, kad šaknies *žied-* (*-zied*) leksemos seniau buvo vartojamos ir su kaitinimu, deginimu resp. degimu susijusiuose kontekstuose. Todėl reikia nurodyti ir tą, kad prie kaitinimą, deginimą resp. degimą žyminčių turinio segmentų, diachroniškai žiūrint, atrodo, prisišlieja ir reikšmė „žeisti“, plg. angl. *burn* „to cause to undergo combustion“: „(tr.) to damage or injure by fire, heat, or a heat-producing agent; (intr.) to be destroyed, injured, damaged, or changed by or as if by fire“²⁵; s. ind. *tāpari* „to give out heat, be hot, shine (as the sun); to make hot or warm, heat, shine upon; to consume or destroy by heat“ : „to cause pain to, injure, damage, spoil“²⁶; lat. *kaīte* „der Schaden, der Fehler, das Gebrechen; das Leid, die Plage, die Krankheit“ *kāitēt* „schaden“, liet. *kāitėti* „rūpėti, stigti, stokoti, trūkti; kliūti, kliudyti, kenkti, negera būti“ : lat. *kāitēt* „brennen, sengen“, liet. *kāitėti* „kentėti karštį, kaisti“, lat. *kāist* „heiss werden“, liet. *kaisti* (-čia) „statyti puodą ant ugnies, kad šiltų“, (-sta) „šilti, karštam darytis“.

Toks gali būti trečias veiksmažodžių *žiēsti*, *žiesti* (-džia) ir *žaisti*, *žaiisti* (-džia) bei *žeisti* (-džia) semantinis ryšys. Dar giliau grindžiant šį ryšį, reikia pasakyti, kad *žaisti* (-džia) „kaitinti, tirpdyti“ ir *žiēsti*, *žiesti* (-džia) „daryti, sukti (iš molio); liėti, formuoti“, *žiest* (-žu) „schmieren...“ semantinis giminingumas yra akivaizdus tiek lingvistiniu lygmeniu, plg., pvz., *liėti* „daryti ką iš suldyto metalo, vaško ar ko kito, formuoti; lipdyti kuo, glieti“, tiek ir ekstralingvistiniu lygmeniu: būtinai puodų gamybos elementas buvo jų degimas²⁷. Todėl visai suprantama, kad nagrinėjamoji šaknis *žied-* lietuvių kalboje turi keliolika skirtingų šaknies balsių kaitos laipsnių leksemų, savo turinio planu vienaip ar antraip susijusių su įvairiais puodų degimo aspektais: *žaīdas* „krosnis, židinyš“ Linkuva, Šatės, *žaīdis* „t. p.“ J. Bretkūnas, *žaīzdė*, *žaīzdė* „židinyš, krosnis; žaizdras“ Lazdijai, Užventis, Vidsodis, *žaīzdrā* „ugniakuras; ugnis; kibirkštys“ Biržai, Daugai, Lazdijai, Vadokliai, *žaīzdras* „židinyš; ugniakuras“ (aukštaičių tarmės) [iš * *žaid-dr-*], *žiēzdras* „žaizdras“ Dusetos, Pilviškiai, *židinys*, *židinė*, *židynė* „vieta, kur žarijos žeriamos; pelenas, ugniakuras“²⁸, *prie-ždā*, *prie-žda* (<*prie-žida*), *prie-židā* Leiliūnai, *prie-židas* Alanta, Labanoras, Skudutiškis, *prie-žiedā* Betygala, Juodaičiai, *prie-žiedas* Rimšė „vieta prieš kepanosios krosnies angą“.

Būdinga, kad kaip tik šioje leksemų grupėje jau pasirodo šaknies nykstamojo laipsnio variantas *žid-*, kuris, sprendžiant iš vokalizmo *u* leksemų analogijos²⁹, tikriausiai yra pirminis, taigi pirminės turėtų būti ir jo reikšmės. Kad alomorfai *žid-* yra senų laikų padaras, rodytų ir tas, jog jį randame ir prūsų kalboje: pr. *si-duko* „košiamas puodas, Siebtopf“ K. Būga, susiedamas jį su liet. *židuika*, *židui-*

²⁵ William Morris, Ed., op. cit., p. 178.

²⁶ Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, Oxford, 1964, p. 436.

²⁷ J. Kudirka, op. cit., p. 29 tt., 59 tt.

²⁸ Plg. K. Būga, RR, I, p. 292, II, p. 208.

²⁹ LKK, XIV, 1973, p. 128 tt.

kas „pienpuodė“, visai pagrįstai yra priskyres nagrinėjamai šakniai³⁰. Kalbant apie jų semantinę pusę, galima pasakyti, kad tam tikrais atvejais puodo pavadinimas yra kilęs iš puodų degamosios krosnies, žaizdro pavadinimo, plg. ček. *krb* „židiny“ : ček. dial. *krbaň* „senas puodas“; rus. bažn. *gōrnō* „katilas; krosnis, žaizdras“ (rus. *горн* „žaidzdras“) : ček. *hrnec*, sorb. aukšt. *hornc*, sorb. žem. *gjarńc*, serb.-chorv. *gŕne*, bulg. *гѣрне* „puodas“ (iš **gōrnōkō*, **gōrnōcō*); got. *aúhns* „krosnis, pečius“ : s. ind. *ukhá-* „puodas“³¹.

Kadangi puodo reikšmė alomorfo *žid-* leksemose, kaip atrodo, yra antrinė, šakniai *žeid-* / *žid-* galima atstatyti seniausią reikšmę, susijusią su krosnimi, žaizdru, ugnimi resp. degimu, spindėjimu, švytėjimu, blizgėjimu, mirgėjimu (plg. *dègti* „brennen, anzünden; šviesti, žibėti; kurti ugnį, žiebtį; švytėti, žerėti, blizgėti; spindėti etc.“). Jeigu taip, tai šiai šakniai galėtume skirti ir liet. *žydėti* (*žýdi*, *žýdi*) „žibėti, blizgėti; degti, žioruoti“ (plg. *Žýdi žarlijos – tai židinys* Kruonis), lat. *ziēdēt* (praes. -*du*, -*žu*) „bunt sein, bunt schimmern, leuchten; anbrechen, tagen“ ME IV 738, liet. *žýdras* „šviesiai mėlynas“.

Reikšmės „degti; spindėti, švytėti, blizgėti, mirgėti“ ir „žydėti“ gali būti tarpusavy giminingos, plg. *dègti* „...žydėti“ (plg. *Šiuosmet bus obuolių, labai sodai dēgē* Tverėčius, LKŽ II² 369); ček. *kvetu*, *kvísti* „žydėti“ : „blizgėti, žibėti, spindėti, žaižaruoti (apie žvaigždėtą dangų)“; s. sl. *cvěťo* „žiedas“, *pro-cvěťq*, -*cvísti* „pražysti“ : lat. *kvitēt* „glänzen, flimmern“, *kvitināt* „flimmern, glänzen lassen od. machen“, *kvietināt* „glühen machen, anfachen, entflammen“; gr. *ἀνθοι* „daigelis; žiedas; žydėjimas“ : „blizgesys, žibėjimas, žerėjimas, žybsėjimas“. Prie šios giminingų reikšmių grupės, matyt, šliejasi ir reikšmė „pelėti, senti, žiedėti (apie duoną)“, plg. baltar. *цвучу́, цвуму́* „žydėti“ : „pelėti“; ukr. *цвисту́, цвуму́* „žydėti“ : „pelėti“; rus. *цвету́* „распускать почки, выгонять цветок, покрываться цветом“ : „покрываться плесенью, плеснеть, зеленеть гнилью“ Даль² IV 572. Į šią reikšmių grupę, atrodo, įeina ir reikšmė „sirgti mėnesine; menstruacija“, plg. lenk. *kwiat* „kėlė, žiedas“ : *kwiaty* „menstruacijos“; ček. *květ* „gėlė, žiedas“ : dial. *květ* „menstruacija“; s. rus. *цвето* „žiedas, gėlė“ : *цветно* „mėnesinė“; vok. *Blume* „gėlė, žiedas“ : die *Blumen* „menstruacijos“.

Vadinasi, visai galimas daiktas, kad šakniai **žeid-* / **žid-* „degti; spindėti, švytėti, blizgėti, mirgėti“ atstovauja taip pat lietuvių ir latvių kalbų žydėjimo ir jam artimų reikšmių leksemos *žiesti* (-*džia*) „žydėti“, *sa-ziēst* „aufblühen, erblühen“, *žiedyti* (*žiedžiu*; be k.) „auginti“, *žiedėti*, *žiedėti* (-*ja*, *žiedi*, *žiēdi*, *žiesti*, *žiēsta*) „pelėti; senti, kietėti“, *ziēdēt* (-*žu*, -*du*) „blühen, Blüten treiben; schimmeln“, *žiedà* „sužiedėjusi žemė“, *žiedas* „Blume, Blüte; žydėjimas; menstruacija“, *ziēds* die Blüte, Blume; die Blüte, Blütezeit; Erstlinge, Erstlingsfrüchte; ein Geschenk, eine Gabe (von Früchten); Schimmel; eine Art Ausschlag auf der Haut; die Menses der Frauen (*ziedi*)...“, *žéidas*, *žáidas* „žiedas“, *žýsti* (-*sta*) „imti žydėti, pra-

³⁰ K. Būga, RR, I, p. 493, II, p. 208–9 [čia žr. ir dėl priesagos -*uka(s)*]. — E. Fraenkel (LEW 1305) linkęs čia skirti ir lat. *židinš*, *židinš* „kleiner Topf, kleiner Kessel“. Bet, sprendžiant iš reikšmės, plg. *židinš* „ein kleiner Topf; ein kleiner Kessel, wie ihn die umherstreifenden jüdischen Krämer bei sich haben“ ME IV 809, jie veikiausiai yra pasidaryti iš skolinių (plg. *žids*, *žids* „der Jude“ iš sl. *žido* „judaeus“), tuo labiau, kad latvių kalba nykstamojo laipsnio alomorfo, reikšmės „degti ir pan.“, neturi paliudyto (žr. žemiau).

³¹ O. H. Трыбацев, op. cit., p. 192, 197, 203.

dėti pelėti“, *žydėti* (*žydi, žydi, žydžia, žýsti, žýsta*) „būti su žiedais; pelėti, žaliuoti; būti su baltomis dėmėmis; sirgti menstruacija“.

Čia reikėtų pažymėti ir tą, kad liet. *žiedėti, žiedėti* „pelėti; senti, kietėti“, iš vienos pusės, kaip minėta, gali būti susijęs su žydėjimo, žiedo reikšmių leksemomis, bet, iš antros, jis pavartojamas ir tokiuose kontekstuose, kurių semantinė pusė vargu ar būtų patenkinamai paaiškinta, turint galvoje tik minėtą reikšmių rūšį. Tie kontekstai yra tokie A. Juškos ir J. Jablonskio užfiksuoti sakiniai: *Žemė sužiedėjo* = supuolė, sukietėjo J; *Kaip lekiantėji smiltis žiedėti sužiedės* (= sukietės) *ir sužels, bus gera pieva* J; *Senovės mūras, sužiedėjęs, sunku sugrąžinti* (J. Jablonskis iš Pušaloto)³². Taigi šiuose kontekstuose, kuriuose kalbama apie žemę, smiltį, mūrą, veiksmazodis *žiedėti* ir savo vartoseną, ir savo reikšmę visai priartėja prie veiksmazodžio *žiėti, žiesti*, kuris, kaip jau sakytą, reiškia darymą, sukimą iš molio. Todėl galime manyti, kad *žiėti*, kuris yra veiksmo veiksmazodis, būsenos veiksmazodžiu laikytinas *žiedėti*, dėl tokio morfologinio santykio plg. *gižėti* (-žia) „ėsti, graužti, kutenti (gerklėje); gaižuliui būti“ : *iš-gižėti* „išrūgti, nurūgti“; *gnižėti* (-ia) „labai norėti, knietėti“ : *gnižėti* „niežėti, knitėti“; *kliesti* (-dzia) „klejoti, svaičioti“ : *kliedėti, kliedėti* (*kliedi, klieda*) „netekus sąmonės, kalbėti beprasmius, neturinčius sąryšio žodžius; kalbėti miegant; klejoti svaičioti“; *vižėtis* (-iasi) „kęstis, apsikęsti; išdrišti, turėti drąsos, noro“ : *nusi-, užsi-vižėti* (-ia, -ėja) „apsikęsti“; *znižbti* (-ia) „plonai verpti, ploninti (siūlus)“ : *znižbėti* (-ėja) „plonai verpti“.

Be to, *žiedėti* gali būti istoriškai susijęs ir su degimą, švytėjimą, žerėjimą reiškančiomis leksemomis, kadangi semema „kietas; kietėti“, atrodo, yra atsiradusi iš „degti, kaisti“ (t. y. „džiūti, sausėti“), plg. gr. *σκληρός* „sausas, kietas“ : *σκέλλω* „džiovinu“ (intr. aor. *ἔσκλην*, perf. *ἔσκληκα*); s. sl. *žestъ* „kietas“ (plg. rus. dial. *жесте* vietoj *жестче* „kiečiau“) : s. sl. *žegъ, žešti* „degti“³³; liet. *kietas*, lat. *ciēts* „hart; fest“ : *kaisti* (-čia) „statyti puodą ant ugnies, kad šiltų“, (-sta) „šilti, karštam darytis...“, lat. *kāist* (-stu) „heiss werden“³⁴.

Baltų šakniai **žeid-* / **žid-* (resp. **zeid-* / **zid-*) tokiu būdu, iš vienos pusės, rekonstravome seniausią reikšmę „degti; spindėti, švytėti, blizgėti, mirgėti“ (iš čia „kietėti, žiedėti; kietas“ bei „žydėti; žiedas“) ir, iš antros, reikšmę „sukti(s) (ratu), greitai judėti; mesti, sviesti“. Kaip rodo konstatuota lingvistinė medžiaga³⁵, šitų reikšmių sambūvis tame pačiame ar gimininguose žodžiuose indoeuropiečių kalbose yra neretas. Todėl semantiniai santykiai, atrodo, neprieštarauja, kad visas čia minėtas leksemas laikytume vienos šaknies atstovais. Šaknies **žeid-* / **žid-* (resp. **zeid-* / **zid-*) galo priebalsis *-d-* seniau tikriausiai buvo formantas. Pirminę šaknį **žei-* / **ži-* (resp. **zei-* / **zi-*) „degti; spindėti, švytėti, blizgėti, mirgėti // sukuti(s) (ratu), greitai judėti; mesti sviesti“, išplėstą formantais *-b-*, *-g-*, *-ž-*, toliau randame ir tokiose leksemose, kaip antai: *žižbti* (-ia)

³² LKŽ kartoteka, s. v. *žiedėti*.

³³ F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886, p. 410. Kitaip M. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, II, М., 1967, p. 50.

³⁴ Bet kitaip E. Fraenkel, LEW, p. 252. — Tokiu atveju gal vertėtų pagalvoti ir apie germ. **harduz* (ide. **kortu-*) „kietas“ (vok. *hart*, angl. *hard* etc.) istorinį ryšį su germ. **herthō* (ide. **kertā*) „židiny“ (vok. *Herd*, angl. *hearth*).

³⁵ V. Urbutis, Baltistica, VIII, 1972, p. 129.

„degti, kurti; smarkiai eiti, važiuoti; kirsti, mušti“, *žiebas, žėibas, žáibas* „Blitz“, *žeibti (-sta), žaibti (-sta)* „raibti“, *žibėti (žiba)* „švytėti, blizgėti, spindėti“, lat. *zibēt (-u, -ēju)* „blitzen, schimmern, glänzen“; *pér-žiegti (-ia)* „perkurti (krosnį)“, *žigalioti* „eiti, žygiuoti“, *žiglūs* „gyvas, vikrus; greitas“, *pa-žygėti (-žygi, -ėja)* „kiek pažengti“, lat. *zaiguoti* „leuchten, scheinen, schimmern, flimmern“; liet. *žiežti (-žia)* „garsiai degti iš vidaus pučiama liepsna; žerti (žarijas)“, *žaižara* „dangaus raudonumas“ (iš jo *žaižaruoti* „žėruoti, spindėti, žibėti“), *už-žižti (-žižža)* „staiga smarkiai užpykti“ (dėl reikšmės plg. *užsi-dėgti* „labai užpykti“), *žižė* „ugnis (vaikų kalboje); šviesa, žiburys (vaikų kalboje); žarija, žiežirba“. Pirminę neišplėstą šaknį **žei-* / **ži-* (resp. **zei-* / **zi-*) galėtų turėti lat. *zīt* „sichtbar werden“ (plg. *maza dieniņa jau zīstas*³⁶ „der Tag bricht an“ EH II 810), *ziet(ies)*, praes. *zeju(os)* „hervorblühen, zum Vorschein kommen“ ME IV 744 (jeigu tai tikras latvių kalbos žodis). Iš kitų ide. kalbų čia gali priklausyti got. *us-kijans* „išdygęs“, su formantu *-n-* got. *keinan*, *us-keinan*, s. vok. aukšt. *chīnan* „dygti“, s. angl. *cīnan* „sprogti, pumpurus leisti“, s. isl. *kín* „daigas“, kaip baltų kalbų leksemos su dantiniu formantu s. angl. *cīd*, s. saks. *kīd*, s. vok. aukšt. (*frumi*) *kīdi* „daigas, ūgis“, vid. vok. aukšt. *kīde, kīt* „daigas, ūgis, atžala“ ir kt. (šaknis **gēi-* / **gī-* „dygti, sprogti, pražysti“);³⁶ semantiniu atžvilgiu plg. lat. *kvietēt* „(Getreide) keimen lassen“, *kvietināt* „keimen machen“: *kvietēt* „bleichen“, *kvietināt* „glühen machen, anfachen, entflammen“, *kvitēt* „glänzen, flimmern“, *kvitināt* „flimmern, glänzen lassen od. machen“.

Priejus išvadą, kad *žiežti, ziest*, kaip ir *žižti, žiežti, pér-žiegti, žiežti* bei kitos čia nurodytos leksemos, greičiausiai priklauso šakniam **žei-* / **ži-* (resp. **zei-* / **zi-*) „degti; spindėti, švytėti, blizgėti, mirgėti || sukti(s) (ratu), greitai judėti; mesti, sviesti“, atkrita tradicinis *žiežti, ziest* kilmės aiškinimas, kad baltų-slavų šaknis **gʰeidh-* esanti metatezės keliu atsiradusi iš ide. šaknies **dheigh-* ir kad jų giminaičiai kitose ide. kalbose esantys got. *digan* „minti (moli), lipdyti, glieti“, lot. *fingō* „darau ką iš minkštos medžiagos, lipdau; glostydamas, braukydamas liečiu“, gr. *θιγγάνω* „liečiu“, *τεῖχος* „siena; tvirtovė“, *τόχος* „namo siena“, s. ind. *déhmi* „iš-, sutepu“, arm. *dizanem* „pri-, sukraunu“, toch. A *tsek*, B *tsaik-* „padirbti, pa-, sudaryti“³⁷. Kandidatais į giminystę su pastarosiomis ide. kalbų leksemomis tokiu atveju, gal būt (plg. lat. *dviezt*, *-žu, -zu* „bestreichen, verschmieren“ ME I 538), svarstyti liet. *diežti (-žia)* „mušti, perti“ LKŽ II² 523, lat. *diezēt* „anbieten, aufschwätzen (eine Ware)“ ME I 487, liet. *deižti (-ia)* „prisispyrus prašyti“ LKŽ II² 380, *dýžti (-ia)* „dirti, lupti; plėšti, dėvėti, nešioti; mušti, perti, plakti; greitai, smarkiai eiti, traukti, keliauti; (refl.) rūpintis, sielotis; (refl.) ketinti, rengtis, taisytis etc.“ ib. 598³⁸.

Liet. *žiežti (-džia)*, lat. *ziest* (*-žu, -du*) tikslus leksinius atitikmenis, kaip žinoma, turi slavų kalbose. Lenk. *zdun* „puodžius, puodininkas“ (iš sl. **zbdunō*) rodo,

³⁶ Trübners Deutsches Wörterbuch, IV Band, 1943, p. 123.

³⁷ Lit. žr. E. Fraenkel, LEW, p. 1307. — Pastaruoju metu: A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, t. III, Le verbe, Paris, 1966, p. 314: „Le thème balto-slave **žeid-* résulte d'une métathèse de **deiž-*, et la racine est i.-e. **dheigh-*...“. O. H. Трубачев, op. cit., p. 209: „И балтийский и славянский обнаруживают здесь метатезу согласных первоначального и.-е. **dheigh-*...“.

³⁸ Plg. K. Būga, RR, I, p. 306; J. Endzelīns, ME, I, p. 478; E. Fraenkel, LEW, p. 98.

kad nagrinėjamosios šaknies slavų veiksmažodis **zbdati*, **zidati* (plg. s. sl. *zīdā*, *zbdati* „statyti, kurti, daryti“, bulg. *zūdam* „statyti“, serb.-chorv. *zūdam*, *zūdamu* „statyti (iš akmenų)“, slovėn. *zidati* „statyti (sieną)“) seniau irgi priklausė puodininkystės terminijai, nors šiaip, kaip matyti, jo reikšmė yra taip generalizavusis, kad dabar jau nebeįmanoma pasakyti, kokią puodų gamybos proceso grandį – lipdymą, žiedimą ar degimą – tas veiksmažodis žymėjo.

Panašiai semantika yra pakitusi ir prūsų kalbos leksemose. Pr. *seydis* „siena, Wand“ ir reikšmė, ir forma (iš balt. **zeidas*) tiksliai atitinka pietų slavų kalbų leksemas bulg. *zūd* „siena“, serb.-chorv. *zūd* „akmens siena“, slovėn. *zīd* „siena“. Dabar negalima tikrai žinoti, iš kokios reikšmės veiksmažodžio buvo šie prūsų ir pietų slavų kalbų vardažodžiai pasidaryti, – gal būt, iš turėjusio „statyti, kurti, daryti“ reikšmę veiksmažodžio. Kaip ten bebuvę, bet, remdamiesi čia plėtojama hipoteze, vis dėlto galime manyti, kad ką tik minėtų prūsų ir pietų slavų kalbų vardažodžių atitikmuo lietuvių kalboje yra *žiedas* „ant rankos pirštų mūvimas papuošalas“, kurio reikšmė, kaip čia linkstama teigti, yra išriedėjusi iš reikšmės „ratas, lankas“ (siena gali būti ir rato, lanko, t. y. apskritimo, pavidalo, pvz., miesto siena).

Antra vertus, prūsų kalba, kaip jau sakytą, turi ir nykstamojo šaknies baltų kaitos laipsnio leksemą *siduko* „košiamas puodas, Siebtopf“, atspindinčią, gal būt, puodų degimą (reikšmė „puodas“ kartais gali atsirasti iš „krosnis, žaizdras“), tuo labiau, kad lietuvių kalboje alomorfo *žid-* (pr. **zid-*) leksemos jau betarpiškai perduoda įvairius puodų degimo aspektus.

Einant baltų ir slavų kalbų teritorija iš šiaurės į pietus, pastebimas semantinės grandinės „tepti, glieti, lipdyti“ – „sukti(s) (ratu); sviesti; greitai judėti“ – „degti; židiny, žaizdras“ – „spindėti, švytėti, blizgėti, mirgėti; žydėti; žiedas“, atspindinčios senovės puodų gamybos technologinius procesus (lipdymą – žiedimą – degimą), laipsniškas redukavimasis ir abstraktėjimas: slavų ir, atrodo, prūsų kalbos nagrinėjamosios šaknies atveju seniai yra praėjusios tuos semantinės raidos etapus, kuriuos dabar eina lietuvių kalba, plg. sl. **zbdati*, **zidati* „statyti, mūryti (sienas, namus iš akmenų, molio)“ ir liet. *žiėti* (-*džia*) „sukti, daryti iš molio“ → „(dailiai, gražiai) ką daryti (klumpes, šaukštus, samčius, roges, važius, namus)“. Būdinga, kad latvių kalba, kurioje randame paliudyta „tepti, glieti“ – „švytėti, spindėti, blizgėti, mirgėti; švisti, aušti; žydėti“³⁹, mūsų atveju šliejasi prie pietinio arealo, t. y. prie prūsų ir slavų kalbų, bet kartu ji pratęsia ir šiaurinį arealą, t. y. lietuvių kalbą.

Minėtoji semantinė grandinė geriausiai yra išlaikyta lietuvių kalbos leksemose, bet čia taip pat buvo semantinių pakitimų. Reikšmės „sukti (iš molio)“ ir „(žiedžiamasis) ratas, lankas“ (vėliau „mūvimasis ar siuvamasis žiedas“) yra lietuvių kalbos

³⁹ Dėl šitos latvių kalbos semantinės koreliacijos ir dėl minėtos semantinės grandinės redukavimosi yra visai galimas daiktas, kad, pvz., liet. *tėpti* (*tėpa*), lat. *tepti* (-*pju*) „schmieren, bestreichen“ giminaičiai kitose ide. kalbose yra ne tik s. sl. *tepa*, *tepti* „mušti, smogti, duoti“, bet ir s. ind. *tāpati* „kaitina, degina; kankina“, lot. *tepeō* „esu šiltas, drungnas“ bei atitinkamai liet. *lipti* (*liūpa*) „kibti, klijuotis prie ko“ (plg. *lipyti* (*lipo*, *lipia*) „lipdyti, klijuoti; iš minkštos masės ką daryti“), lat. *lipt* (*lipu*, *lipstu*) „kleben, kleben bleiben“, lat. *lipt* (*lipu*) „glänzen, flimmern; anzünden“ (plg. lat. *lipīt*, *-īju* „anzünden, anstecken“, *lipēt -u*, *-ēju* „flackern, schimmern“, liet. *liepsnā* „Flamme“).

inovacijos, susiformavusios senesnių turinio segmentų pamatu (pvz., „greitai judėti, sukti (ratu); sviesti“). Reikėtų manyti, kad šios reikšmės ir jas žymintieji žodžiai atsirado jau lietuvių kalbos dirvoje, t. y. tada, kai lietuvių kalba jau buvo atsiskyrusi nuo latvių kalbos (maždaug nuo VII a. vidurio). Tai derinasi su archeologų išvada, kad žiedžiamasis ratas Lietuvos teritorijoje pasirodė apie X a.⁴⁰

С. КАРАЛЮНАС

ИЗ ИСТОРИИ ГОНЧАРНЫХ ТЕРМИНОВ В БАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Делается попытка обнаружить внутренние лексические связи лит. *púodas*, лтш. *puòds* „горшок“, лит. *žièsti (-džia)* „делать из глины“, лтш. *ziest (-žu)* „(об)мазать“, которые являются фундаментальными понятиями в балтийской гончарной терминологии. Предполагается, что родственными с *púodas*, *puòds* лексемами являются лит. диал. *pūdyñė* „определенного рода горшок, кринка“, лтш. *pūdele* „коробка“, *pūdenis* „место для мякины“, *pūdis* „куча, груда“, *pudas* „хлам, пожитки, тряпка, лоскут“, лит. *pūdulas* „связка, узел, ком“, лтш. *pudra*, *pudrs* „куча, груда“, *pudurs*, *puduris* „пучок, клочок, куст с корнями; куча, груда; бугор, курган“, лит. *puduras* „куча густо сросших деревьев, кустов, хлебов“, *puđenti* „дергать, трепать, рыхлить“, *pūduoti* „мять, трепать, лохматить, ерошить, спутывать“ и др. Данные лексемы, по-видимому, соотносятся с и.-е. корнем **peu-* / **pou-* / **pū-* „дуть, веять; вздывать, раздывать, надувать“, и древний облик корня для *púodas*, *puòds*, таким образом, мог быть **pōud-*, впоследствии изменившийся в **pōd-*.

Предлагается новая этимология лексем *žièsti*, *ziest* на том основании, что к этому же самому корню относятся следующие лексемы: лит. *žeisti (-džia)* „ранить“, *žáisti (-džia)* „играть; резвиться, забавляться“, *pra-žáisti (-džia)* „потерять, заложить, закладывать куда-то“ *žiedas* „кольцо“, *žiedėti (-i, -ėja)* „плесневеть“, *žaidas*, *žaidždras*, *žiezdras* „горн“, *židinys* „очаг, камин“, *žydėti (žydi, žydi)* „блестеть, светить, сверкать, искриться, гореть“, „цвести“, лтш. *ziēdēt (-du, -žu)* „сверкать, блестеть, светить, сиять; светать“, „цвести, плесневеть“, лит. *žiedas*, *žėidas*, *žáidas* „цветок“ и др. Параллели из других и.-е. языков и ссылки на соответствующие факты из истории материальной культуры позволяют предполагать семантическую связь данных лексем.

⁴⁰ I. Mulevičienė, Žiedžiamojo rato pasirodymo Lietuvos teritorijoje klausimu, MAD, A serija, 2(36), 1971, p. 111 tt.